

PIŚMIENNICTWO

- Dröscher E. 1912a. *Erithacus cyanecula* und *Pyrrhula* als Bruttvögel bei Ottmachau. Ber. Ver. schl. Orn. 5: 61.
- Dröscher E. 1912b. Verzeichnis der am 10 Juni 1911 bei Ellugth beobachteten Vogelarten, Ber. Ver. schl. Orn. 5: 55–56.
- Droscher E. 1924. Über den Vogelbestand der Provinz Schlesien von Februar 1923 bis März 1924. Ber. Ver. schl. Orn. 10: 10–131.
- Dyrcz A. 1981. Ptaki Zbiornika Otmuchowskiego. Acta Zool. Crac. 25: 69–102.
- Dyrcz A., Grabiński W., Stawarczyk T., Witkowski J. 1991. Ptaki Śląska. Wrocław.
- Gromadzki M., Dyrcz A., Głowaciński Z., Wieloch M. 1994. Ostoje ptaków w Polsce. Bibl. Monit. Środ., Gdańsk.
- Kollibay P. 1896. Beobachtungen aus der Umgegend von Neisse. Ob./Schl. J. Orn. 22: 337–380.
- Kollibay P. 1906. Die Vögel der Preussischen Provinz Schlesien. Breslau.
- Kollibay P. 1910. Neue Beobachtungen ornitologischer Seltenheit in Schlesien und sonstige Aufzeichnungen. Ber. Ver. schl. Orn. 3: 3–6.
- Kollibay P. 1913. Neue Ergebnisse aus dem Gebiet der Schlesi-scher Vogelwelt. Ber. Ver. schl. Orn. 6: 18–20.
- Kopij G. 1990. Rozmieszczenie i liczebność płomykówki *Tyto alba* na południowej Opolszczyźnie. Not. Orn. 31: 43–52.
- Kopij G. 1994. Awifauna łęgowa Parku Krajobrazowego – Góry Opawskie. Chronmy Przyr. Ojcz. 50, 1: 26–32.
- Michalski J. 1963. *Locustela luscinioides*. Acta Orn. 7: 263.
- Pax F. 1925. Wirbeltierfauna von Schlesien. Berlin.

OCHRONA KRAJOBRAZU

Obszar Chronionego Krajobrazu „Dobra-Wilkoszyn” w Jaworznie

Na obszarach miejskich, pomimo stale rosnącej presji urbanizacyjnej, zachowały się enklawy zbiorowisk naturalnych i półnaturalnych o dużych walorach przyrodniczych, chroniące stanowiska rzadkich gatunków flory i fauny. W regionach podlegających silnej antropopresji niezwykle ważne są działania mające na celu ochronę bądź konkretnych organizmów, bądź całych ekosystemów (Rostański 1992).

Dotychczasowe działania, których celem było zabezpieczenie obiektów i obszarów przyrodniczo cennych na terenie Jaworzna, objęły ochroną konserwatorską zaledwie pojedyncze egzemplarze drzew pomnikowych (8 okazów) oraz stanowisko sasanki otwartej *Pulsatilla patens* i dziewięciła bezłodygowego *Carlina acaulis* (powierzchniowy pomnik przyrody w rejonie Sodowej Góry). Najnowszym opracowaniem jest dokumentacja dla projektowanego rezerwatu przyrody w dolinie Żabnika w Ciężkowicach, wykonana na zlecenie Wojewódzkiego Konserwatora Przyrody w celu zabezpieczenia unikatowych walorów tego obszaru (Żarnowiec i in. 1992).

W 1993 r. uchwałą Rady Miejskiej, objęto ochroną w formie Obszaru Chronionego Krajobrazu kompleks leśny Dobra–Wilkoszyn, o powierzchni około 80 ha. Obiekt położony jest w dolinie potoku Łużnik w rejonie Wilkoszyna–Ciężkowic (zachodnia część miasta) (ryc. 1). Wydzielenie tego obszaru ma zapewnić ochronę terenów o dużej wartości krajobrazowej i turystycznej i stosunkowo dobrze zachowanej szacie roślinnej.

Szata roślinna kompleksu leśnego Dobra–Wilkoszyn odznacza się różnorodnością oraz bogactwem gatunkowym. Duże zróżnicowanie roślinności na tak niewielkim obszarze związane jest zarówno z jego cechami naturalnymi: geologiczno-morfologicznymi, glebowymi, położeniem w dolinie rzecznej, jak i oddziaływaniem różnych form antropopresji: w tym głównie złożonej działalności górniczej (eksploatacja węgla, rud cynkowo-olowiowych, eksploatacja piasku podsadzkiowego oraz skał wapiennych).

Roślinność badanego terenu reprezentują zbiorowiska leśne, łąkowe, nadwodne i wodne.

Fitocenozy leśne reprezentowane są głównie przez bory i lasy mieszane, częściowo zmienione prowadzoną gospodarką leśną. Przekształcenia te dotyczą przede wszystkim warstwy drzew; runo na obszarze niemal całego kompleksu leśnego zachowało charakter naturalny.

Potencjalne siedliska boru mieszanego *Pino-Quercetum* i wyżynnego grądu małopolskiego *Tilio-Carpinetum* zajmują aktualnie sztuczne drzewostany z dominującym udziałem sosny *Pinus sylvestris* i brzozy *Betula pendula*. Obok tych gatunków często spotykana jest również osika *Populus tremula*, dąb szypułkowy *Quercus robur*, modrzew *Larix europaea* oraz rzadziej olcha *Alnus glutinosa* i lipa drobnolistna *Tilia cordata*. W domieszce występuje również świerk *Picea abies*. W drzewostanie odnotowano także udział gatunków obcego pochodzenia. Pospolicie występuje dąb czerwony *Quercus rubra*, rzadziej sosny: Banksa *Pinus banksiana* i smółka *P. rigida*.

W strukturze wiekowej drzewostanów przeważają najniższe klasy wieku (II i III), jedynie niewielkie powierzchnie zajmują drzewostany starsze – powyżej 60 lat.

Bujnie rozwinięty podszyt tworzą krzewy kruszyny *Frangula alnus*, czerechmy *Padus avium*, derenia rozłogowego *Cornus stolonifera*, jarzę-

Ryc. 1. Lokalizacja Obszaru Chronionego Krajobrazu „Dobra–Wilkoszyn” w granicach miasta Jaworzno: 1 – granica obszaru chronionego krajobrazu, 2 – powierzchniowy pomnik przyrody „Sasanka”, 3 – szlaki turystyczne, 4 – źródła wody siarczanej, 5 – obszary leśne, 6 – ciekii wodne, 7 – główne drogi, 8 – ścieżki, 9 – linie kolejowe, 10 – tereny zabudowane. – Location Landscape Protected Area “Dobra–Wilkoszyn” within the boundaries of Jaworzno city: 1 – boundary of landscape protected area, 2 – surface monument of nature „Sasanka”, 3 – tourist routes, 4 – springs of sulphate water, 5 – forests, 6 – rivers and streams, 7 – main roads, 8 – paths, 9 – railway lines, 10 – built up areas

biny *Sorbus aucuparia*, szaktłaka *Rhamnus cathartica*, kaliny koralowej *Viburnum opulus* oraz podrosty drzew. Często spotykany jest wawrzynek wilczelyko *Daphne mezereum* oraz suchodrzew *Lonicera nigra*.

Runo, w zależności od warunków siedliskowych, ma charakter borowy lub mezofilnych lasów liściastych.

W pierwszym przypadku w warstwie tej dominują borówki: czarna *Vaccinium myrtillus*, brusznica *V. vitis-idaea* – spotykana bywa również borówka bagienna *V. uliginosum* – poziomka *Fragaria vesca* oraz śmiałek pogięty *Deschampsia flexuosa* i siódmaczek *Trientalis europaea*. W miejscach silnie uwilgotnionych pojawia się trzęślica modra *Molinia coerulea* oraz tworzący łąny trzcinnik owłosiony *Calamagrostis villosa*.

Płaty zbiorowisk leśnych na siedliskach lasów liściastych charakteryzują się znacznym bogactwem gatunkowym. W obficie wykształconej warstwie krzewów częstym składnikiem jest leszczyna *Corylus avellana*.

W runie występuje wiele gatunków charakterystycznych dla mezo- i eutroficznycy lasów liściastych z klasy *Querc-Fagetea* takich, jak: podagrzychnik pospolity *Aegopodium podagraria*, dzwonek pokrzywolisty *Campanula trachelium*, kłosownica leśna *Brachypodium sylvaticum*, perłówka zwisła *Melica nutans*, wiechlina gajowa *Poa nemoralis*, a także rośliny kwitnące wczesną wiosną, tworzące aspekt wiosenny runa: przylaszczka pospolita *Hepatica nobilis*, zawilec gajowy *Anemone nemorosa*.

Pomimo znacznego zniekształcenia struktury zbiorowiska (głównie warstwy drzew) w obrębie kompleksu zidentyfikowano płaty subkontynentalnego grądu *Tilio-Carpinetum*. W lepiej zachowanych płatach tego zbiorowiska, obok wyżej wymienionych gatunków charakterystycznych dla klasy *Querc-Fagetea*, licznie występuje wiele gatunków charakterystycznych dla rzędu *Fagetalia sylvaticae*: kopytnik pospolity *Asarum europaeum*, jarzmianka większa *Astrantia major*, turzyca leśna *Carex sylvatica*, wawrzynek wilczełyko, wierzbownica górską *Epilobium montanum*, gajowiec żółty *Lamium galeobdolon*, niecierpek pospolity *Impatiens noli-tangere*, lilia złotogłów *Lilium martagon*, szczyr trwały *Mercurialis perennis*, kłosownica rozpięzchła *Milium effusum*, czworolist pospolity *Paris quadrifolia*, kokoryczka wielokwiatowa *Polygonatum multiflorum*, pierwiosnka wyniosła *Primula officinalis*, miódunka cma *Pulmonaria obscura*, jaskier kosmaty *Ranunculus lanuginosus*, trędownik bulwiasty *Scrophularia nodosa*, fiołek leśny *Viola sylvestris*.

Na obrzeżach kompleksu (od strony południowej, wzdłuż drogi: Jaworzno (śródmieście) – Ciężkowice, a także w jego wnętrzu występują fragmenty łąk wilgotnych i świeżych. Obok panującej trzęślicy uwagę zwracają barwne kwitnące byliny jedno- i dwuliścienne: siedmiopalecznik błotny *Comarum palustre*, przytulia północna *Galium boreale*, goryczka wąskolistna *Gentiana pneumonanthe*, mieczyk dachówkowaty *Gladiolus imbricatus*, kosaciec syberyjski *Iris sibirica*, sierpik barwierski *Serratula tinctoria*, czarcikęs łąkowy *Succisa pratensis*, rutewka żółta *Thalictrum flavum*.

W kontakcie ze zbiorowiskami borowymi pozostają płaty muraw psammofilnych (piaszczyskowych), wykształcające się tu jako antropogeniczne zbiorowiska zastępcze na terenach porolnych i ekstensywnie wypasanych (zachodnie i północne obrzeża kompleksu od strony Dobrej i Wilkoszyna), a także jako końcowe fazy degeneracji zbiorowisk borowych. Głównymi gatunkami budującymi te zbiorowiska są trawy: miętlica pospolita *Agrostis vulgaris* i kostrzewa owcza *Festuca ovina*. Obficie występują tu: jastrzębiec kosmaczek *Hieracium pilosella*, macierzanka zwyczajna *Thymus pulegioides*, a także efektownie kwitnące rośliny: zawciąg pospolity *Armeria elongata*, goździk kropkowany *Dianthus deltoides*, jasioniec piaszkowy *Jasione montana*, przytulia właściwa *Galium verum*. Na zbliżonych siedliskach, ale o odczynie zasadowym gleby, zaznaczają swój udział gatunki reprezentujące zbiorowiska mu-

raw kserotermicznych z klasy *Festuco-Brometea*. Są to między innymi: przelot pospolity *Anthyllis vulneraria*, marzanka pagórkowa *Asperula cynanchica*, dzwonek skupiony *Campanula glomerata*, goździk kartuzek *Dianthus carthusianorum*, wilczomlecz sosnka *Euphorbia cyparissias*, świetlik wyprężony *Euphrasia stricta*, posłonek pospolity *Helianthemum ovatum*, wiechlina spłaszczona *Poa compressa*, główienka wielkokwiatowa *Prunella grandiflora*, pięciornik piaskowy *Potentilla arenaria*, driakiew żółtawa *Scabiosa ochroleuca*, leniec pospolity *Thesium linophyllum*.

Zbiorowiska roślinności nadwodnej i wodnej związane są z potokiem Łużnik oraz stworzonymi przez człowieka mikrosiedliskami w postaci rowów melioracyjnych oraz antropogenicznych zbiorników wodnych (zalewisk pogórnicych) zlokalizowanych w zachodniej części kompleksu. W zbiorowiskach tych przeważają najpospolitsze rośliny błotne, tj.: manna jadalna *Glyceria fluitans*, pałka szerokolistna *Typha latifolia*, sity (rodzaj *Juncus*). Na powierzchni wód zalewisk pogórnicych rozwija się pospolite zbiorowisko rdestnicy pływającej *Potamogeton natans*. Interesujące natomiast są zbiorowiska tworzone przez jeżogłówki *Spartanium emersum*, *S. minimum*, *S. erectum* i okrzężnicę *Hottonia palustris*, zaliczane do rzadkich na Wyżynie Śląskiej (Jędrzejko 1987).

W miejscach podmokłych, na obrzeżach zbiorników wodnych wykształcają się niewielkie płyty roślinności bagiennej i torfowiskowej z udziałem welnianki wąskolistnej *Eriophorum angustifolium*.

Zbiorowiska roślinności synantropijnej z klas *Chynopodietea* i *Artemisietea* spotykane są jedynie na obrzeżach lasu i w pobliżu zabudowań. Wewnątrz kompleksu rośliny synantropijne rosną w rozproszeniu, zaleczone wzdłuż dróg leśnych.

Przeprowadzona w sezonie wegetacyjnym 1993 r. szczegółowa inwentaryzacja zasobów przyrodniczych (Tokarska-Guzik i in. 1993) potwierdziła występowanie na tym terenie 20 gatunków roślin naczyniowych objętych ochroną prawną (ściśłą i częściową). Są to: bluszcz pospolity *Hedera helix*, centuria pospolita *Centaureum umbellatum*, ciemiężca zielona *Veratrum lobelianum*, goryczka wąskolistna *Gentiana pneumonanthe*, gołka długoostrogowa *Gymnadenia conopsea*, kalina koralowa *Viburnum opulus*, konwalia majowa *Convallaria majalis*, kopytnik pospolity *Asarum europaeum*, kosaciec syberyjski *Iris sibirica*, kruszczyki: pospolity *Epipactis helleborine* i rdzawoczerwony *E. atrorubens*, kruszyna pospolita *Frangula alnus*, lilia złotogłów *Lilium martagon*, listera jajowata *Listera ovata*, mieczyk dachówkowy *Gladiolus imbricatus*, pierwiosnka lekarska *Primula officinalis*, storczyk szerokolistny *Dactylorhiza majalis*, tojad smukły *Aconitum gracile*, wawrzynek wilczczyko, wyblin jednolistny *Malaxis monophyllos*.

Spośród gatunków proponowanych do ochrony na terenie województwa katowickiego (Wika 1992) występują tu: dziewięciornik błotny

Parnassia palustris, kokoryczka okółkowa *Polygonatum verticillatum*, okrężnica bagienna i siedmiopalecznik błotny *Comarum palustre*.

Część ze stwierdzonych tu gatunków miała na obszarze omawianego kompleksu swoje jedyne (lub drugie, rzadko trzecie) notowanie z terenu miasta Jaworzna. Do wybitnie rzadkich należy stanowisko tojadą smukłego – rośliny górskiej występującej sporadycznie na nizu.

Na szczególną uwagę zasługują zachowane fragmenty bogatych florystycznie łąk wilgotnych i świeżych z obfitymi populacjami gatunków takich, jak: mieczyk dachówkowaty, goryczka wąskolistna, gołka długoostrogowa czy storczyk szerokolistny.

W celu ich zachowania należy zaniechać dalszego zalesiania śródlęśnych łąk, a także przestrzegać właściwych sposobów ich użytkowania (łąki te powinny być koszone co najmniej raz na dwa lata).

Otoczenie kolejnego obszaru ochroną prawną ma szczególne znaczenie dla miasta i jego mieszkańców. Przy stale narastającej presji urbanizacyjnej ochrona walorów krajobrazowych i zasobów przyrodniczych gwarantuje zachowanie w granicach miasta najcenniejszych pod względem przyrodniczym terenów (często unikalnych w skali lokalnej), a ponadto stwarza podstawy do dalszego, prawidłowego rozwoju przestrzennego miasta.

Omawiany obszar, położony na szlaku turystycznym łączącym go z innym obiektem chronionym, jakim jest powierzchniowy pomnik przyrody „Sasanka” na Sodowej Górze, powinien stać się obiektem dydaktycznym wzbogacającym proces nauczania (ze szczególnym uwzględnieniem problematyki ochrony zasobów przyrody żywej). Ponadto z uwagi na występowanie tu chronionych i rzadkich roślin oraz ich zbiorowisk przewiduje się utworzenie na tym obszarze rezerwatu i dalszych powierzchniowych pomników przyrody (źródła siarczane), co zwiększy niewątpliwie turystyczną atrakcyjność tego chronionego obszaru.

Barbara Tokarska-Guzik, Adam Rostański

PIŚMIENNICTWO

Jędrzejko K. 1987. *Szata roślinna w krajobrazie terenów przemysłowych Wyżyny Śląskiej*. Problemy Geograficzne Górnośląsko-Ostrawskiego Regionu Przemysłowego, Materiały Sympozjum Polsko-Czechosłowackiego: 49–56.

Rostański A. 1992. *Konieczność istnienia i rola obszarów chronionych w rejonach silnie przekształconych przez człowieka*. W: *Kształtowanie środowiska geograficznego i ochrona przyrody na obszarach uprzemysłowionych i zurbanizowanych*. WBiOŚ, WNoZ UŚ, 5, Katowice–Sosnowiec.

Tokarska-Guzik B., Rostański A., Herczek A., Gorczyca J. 1993. *Dokumentacja przyrodnicza dla utworzonego obszaru chronionego krajobrazu w kompleksie leśnym „Dobra-Wilkoszyn” w Jaworznie*. Maszynopis.

Wika S. 1992. *Ochrona gatunkowa roślin w Polsce i w województwie katowickim w świetle nowej ustawy o ochronie przyrody*. W: *Kształtowanie środowiska geograficznego i ochrona przyrody na obszarach uprzemysłowionych i zurbanizowanych* Wyd. UŚ, WBiOŚ, WNoZ, Katowice-Sosnowiec: 26-31.

Żarnowiec J., Klama H., Stebel A., Tokarska-Guzik B., Węgierek P. 1992. *Dokumentacja dla projektowanego rezerwatu mchów glacialnych położonego wzdłuż potoku Żabnik na terenie leśnictwa Bukowno obręb Jaworzno-Szczakowa, Nadl. Chrzanów*. Maszynopis.